

Wojciechowski, Przemysław

Rekonstrukcja fragmentu tzw. "elogium" Gajusza Semproniusza Tuditanusa

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 31 (330), 61-71

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Historii Starożytnej

Przemysław Wojciechowski

REKONSTRUKCJA FRAGMENTU TZW. *ELOGIUM*
GAJUSZA SEMPRONIUSZA TUDITANUSA

W roku 1906 podczas demontażu mostu na rzece Aussa w pobliżu Akwilei odnaleziono fragment inskrypcji zawierającej imię konsula 129 r. p.n.e. — Gajusza Semproniusza Tuditanusa. Stanowił on drugą część inskrypcji odnalezionej w Akwilei już w XVIII w.¹ Po zestawieniu obu fragmentów otrzymano następujący tekst:

[-----]RE ET TAVRISCOS C[-----]
[-----]VS COACTOSM[-----]
[-----]R QUINEIS QUA[-----]
[-----]SIGNEIS CONSI[-----]OS TVDITANUS
[-----]E EGIT TRIUMPV[-----]DEDIT TIMAVO
[-----]RIAEI RESTITV[-----]REIS TRADIT.

Odkrycie to dało początek niezwykle interesującej dyskusji z udziałem wielu wybitnych historyków, filologów, epigrafików, a w ostatnich latach również archeologów². Polemika wokół interpretacji inskrypcji Tuditanusa dotyczyła nie tylko rekonstrukcji tekstu (szczególnie określenia przedmiotu dedykacji dla Timawusa), lecz koncentrowała się również na takich problemach jak typologiczna klasyfikacja zabytku oraz określenie jego datacji i pierwotnej lokalizacji.

Nie ulega obecnie wątpliwości, iż interesująca nas inskrypcja nie jest *elogium*, jak tradycyjnie przyjmowano³, lecz należy do kategorii *tabulae*

¹ *CIL*, V, 39* + 8270 = *ILS*, 8885 = *CIL*, I², 652 = *Inscr. Ital.*, X, 4, 317b, c = *Inscr. Ital.*, XIII, 3, 90 = *ILLRP*, 335 = *Imagines* 147 = *IA*, 28 = Bandelli 1984, s. 216, nr 2 (= Bandelli 1988, s. 97, nr 2) = Alföldy 1984, s. 87, nr 43 = *AE* 1991, 766 = Fontana 1997, s. 178, nr 4.

² Zob. przede wszystkim: Reisch 1908, *passim*; Bücheler 1908, *passim*; Calderini 1930, s. 24; Brusin 1968, col. 15–21; Morgan 1973, *passim*; Strazzulla Rusconi 1987, *passim*; Vedaldi Iasbez 1988, s. 99–103; Bandelli 1989, *passim* (bibliografia); Wojciechowski 1996, s. 73–86; Fontana 1997, s. 27–51 i 136–152.

³ Zob. Premerstein 1907, s. 269; Birt 1920, s. 313; Forlati Tamaro 1925, s. 14–16; Degrassi w *Inscr. Ital.*, XIII, 3, s. 74; Brusin 1968, col. 17; Morgan 1973, s. 46.

*triumphales*⁴. Wynikają z tego istotne implikacje, zarówno dla określenia datacji zabytku, jak i jego pierwotnej lokalizacji.

Ogólnie dziś akceptowaną tezę o datowaniu słynnej inskrypcji na koniec II w. p.n.e. sformułował już na początku naszego stulecia A. Premerstein posługując się kryterium paleograficznym⁵. Nie brakowało jednak epigrafików, którzy postulowali datację o wiele późniejszą (połowa I w. p.n.e., a nawet okres panowania Augusta)⁶. Zaklasyfikowanie zabytku do kategorii *tabulae triumphales* bardzo poważnie ograniczyło możliwości przesuwania daty jej wystawienia poza okres, w którym konsul przebywał w Cisalpinie w związku z dowodzoną przez niego wyprawą przeciw plemionom zamieszkującym północne wybrzeże Adriatyku⁷. Tego rodzaju inskrypcje były bowiem sporządzane jeszcze za życia bohatera opisywanych wydarzeń, rzadziej w ciągu najbliższych lat po jego śmierci — w przeciwieństwie do elogiów, które mogły powstawać nawet po upływie dziesięcioleci od okresu, do jakiego się odnoszą⁸.

Odkrycie świadectw kultu Timawusa w samej Akwilei spowodowało konieczność zrewidowania tezy o pozaakwilejskiej proweniencji inskrypcji; jej zwolennicy zakładali związek tej dedykacji z okręgiem kultowym Timawusa u ujścia rzeki o tej samej nazwie, gdzie odnaleziono inną inskrypcję z imieniem konsula⁹. Szczególne znaczenie dla ustalenia pierwotnej lokalizacji inskrypcji Tuditanusa miało odnalezienie w Monastero (wschodnia część antycznej Akwilei, w pobliżu miejsca, w którym odkryto pierwszy fragment inskrypcji Tuditanusa) innej dedykacji dla Timawusa oraz pozostałości republikańskiej świątyni, którą z dużym prawdopodobieństwem można łączyć z kultem tego lokalnego bóstwa (zob. niżej).

Przystępując do rekonstrukcji tekstu akwilejskiej dedykacji Tuditanusa można zatem przyjąć następujące założenia: 1) inskrypcja Tuditanusa to *tabula triumphalis*, 2) została wystawiona w Akwilei (Monastero), 3) powstała

⁴ Zob. Strazzulla Rusconi 1987, s. 155–160; eadem 1991, s. 297; Bandelli 1988, s. 78; idem 1989, s. 113–117; Zaccaria 1990, col. 345; Fontana 1997, s. 30.

⁵ Premerstein 1907, s. 267.

⁶ Reisch 1908, s. 294–295; Forlati Tamaro 1925, s. 13. Ponieważ zakładali oni pozaakwilejską proweniencję *elogium* (nie dysponowali znanymi obecnie świadectwami kultu Timawusa w Akwilei), wraz z pojawieniem się nowych ustaleń w tym zakresie wysuwane przez nich propozycje datowania zabytku zostały odrzucone.

⁷ Na temat wyprawy zob. Liv., *Per.*, LIX; Plinius, *N.H.*, III, 129; Appian, *Ill.*, 10. Zob. Calderini 1930, s. 24–26; Šašel 1976, s. 79–81; Pavan 1987, s. 22; Bandelli 1988, s. 78–81; Vedaldi Iasbez 1988, s. 99–103.

⁸ Zob. Bandelli 1989, s. 116.

⁹ O okręgu kultowym Diomedesa identyfikowanego z Timawusem informuje Strabon (V, 1, 8–9). Wśród zwolenników pozaakwilejskiej lokalizacji inskrypcji znajdowali się m.in. Reisch, Forlati Tamaro, Sticotti oraz Alföldy (Reisch 1908, s. 293; Forlati Tamaro 1925, s. 11; Sticotti w komentarzu do *Inscr. Ital.*, X, 4, 317; Alföldy 1984, s. 70 i 87, nr 43). Zob. również przyp. 16.

wkrótce po zwycięskiej wyprawie Tuditanusa przeciw plemionom zamieszkującym północne wybrzeża Adriatyku (129 r. p.n.e.).

Identyfikacja wystawcy inskrypcji z konsulem Tuditanusem, możliwa po odnalezieniu drugiej części tekstu, spowodowała, iż rekonstrukcja pierwszych czterech wersów inskrypcji nie wywołuje istotnych kontrowersji; różnice między licznymi propozycjami lekcji tego fragmentu nie mają istotnego wpływu na treść tej części tekstu; nie ulega bowiem wątpliwości, że wersy te odnoszą się do zakończonej sukcesem ekspedycji wojennej dowodzonej przez konsula¹⁰. Znaczenie tego fragmentu inskrypcji polega przede wszystkim na tym, że dowiadujemy się z niego, iż jednym z plemion, przeciwko którym walczył Tuditanus byli Tauriskowie, o czym nie informują źródła literackie.

Poważne kontrowersje wśród epigrafików wywołuje natomiast uzupełnienie wersów piątego i szóstego, w których pojawia się informacja o fundacji dla lokalnego bóstwa rzecznego Timawusa dokonanej przez Tuditanusa po zwycięskiej wyprawie¹¹. Niniejszy artykuł stanowi próbę przedstawienia najistotniejszych etapów owej polemiki i sformułowania propozycji rekonstrukcji tego fragmentu tekstu, która uwzględniałaby ustalenia najnowszych badań w tym zakresie. Weryfikację wielu wcześniej sformułowanych hipotez na temat przedmiotu fundacji Tuditanusa umożliwiają szczególnie rezultaty bardzo intensywnych w ostatnich latach badań nad kultami religijnymi antycznej Akwilei w początkowym okresie istnienia tej kolonii¹².

1. Wers piąty. Historycy są zgodni, iż wers piąty rozpoczynał się od słów: *Ita Roma]e egit triumphu]m*. Kontrowersje dotyczą natomiast określenia przedmiotu dedykacji dla Timawusa.

Premierstein — pierwszy wydawca połączonych fragmentów inskrypcji — sugerował lekcję *agros captos* lub *novos fines] dedit Timavo*¹³. Jego propozycja została jednak szybko odrzucona, ponieważ nie uwzględnił on faktu, iż tekst pisany jest wierszem saturnijskim¹⁴.

Dominująca przez wiele lat opinia o słuszności rekonstrukcji *preidam* lub *praedam*, zaproponowanej przez E. Reischa i powtórzonej przez P. Sticottiego oraz A. Degrassiego, opierała się na błędnym (wykazały to późniejsze

¹⁰ G. Brusin (IA 28) proponuje: ---]re et Tauriscos C[Carnosque et Liburnos] / [in montibus]us coactos m[---] / [diebus te]r quineis qua[ter ibei? hostes? super]auit / [sueis (astreis)] signeis consi[lieis Sempron]os Tuditanus. Por. Bandelli 1989, s. 120–121; Fontana 1997, s. 178 (zestawienie propozycji rekonstrukcji tego fragmentu).

¹¹ Na temat kultu Timawusa w Akwilei zob. przede wszystkim: Bertacchi 1967, passim; Brusin 1968, passim; Mastrocinque 1987, s. 79–96; Buora, Zaccaria 1989, passim; Wojciechowski 1996, passim; Fontana 1997, s. 27–51 i 136–152.

¹² Zob. m.in. Verzàr Bass 1991, passim; Mastrocinque 1991, passim; Fontana 1997, passim.

¹³ Premierstein 1907, s. 264.

¹⁴ Pierwszy sformułował to twierdzenie F. Bücheler (Bücheler 1908, s. 321–328).

badania) założeniu o pierwotnej lokalizacji bazy w okręgu kultowym Timawusa u ujścia rzeki o tej nazwie¹⁵. Nie wydaje się również możliwe, aby Tuditanus mógł swobodnie dysponować łupem wojennym z prowadzonej przez siebie wyprawy i umieścić go w oddalonym od Rzymu sanktuarium lokalnego bóstwa. Na ogół w podobnych przypadkach zwycięski wódz decydował się ofiarować tylko część zdobytego łupu, czego wyrazem było użycie formuły *de praidad* lub innej zbliżonej¹⁶.

Lekcję *statuam] dedit Timavo* dopuszczał już na początku stulecia E. Reisch¹⁷. W latach siedemdziesiątych, a więc już po odkryciu nowych świadectw kultu Timawusa w Akwilei, powrócił do niej M. G. Morgan¹⁸. Również G. Alföldy opowiada się w opublikowanej w 1984 roku monografii *Römische Statuen in Venetia et Histria* za statuą jako przedmiotem dedykacji Tuditanusa¹⁹. Historycy ci wychodzą z założenia (błędnego, jak stwierdzono) o lokalizacji inskrypcji — uważanej przez nich za *elogium* — w sanktuarium w pobliżu ujścia Timawusa. Powołują się oni przy tym na przekaz Pliniusza dotyczący statuy Tuditanusa oraz odnalezioną na tym terenie inną inskrypcję z imieniem konsula²⁰. G. Cuscito odrzuca pozaakwilejską proveniencję fragmentów odkrytych w Monastero i nad rzeką Aussa, uważa jednak, iż mogły one stanowić bazę statuy analogicznej do tej, która znajdowała się prawdopodobnie u ujścia Timawusa²¹. Taka interpretacja pozostaje jednak w sprzeczności ze ściśle sakralnym charakterem fundacji Tuditanusa (zob. niżej).

W nowszych badaniach jako przedmioty dedykacji dla Timawusa pojawiają się *aedes* oraz *ara* ewentualnie *arma* lub *spolia*. Trzeba zaznaczyć, że jednoznaczne rozstrzygnięcie problemu, który z tych przedmiotów został dedykowany Timawusowi przez konsula, nie jest możliwe. Możemy jedynie pokusić się o wskazanie najbardziej prawdopodobnej hipotezy w tym zakresie.

Zakwalifikowanie inskrypcji Tuditanusa do grupy *tabulae triumphales* spowodowało, iż wielu epigrafików powróciło do propozycji rekonstrukcji

¹⁵ Reisch 1908, s. 293; Degrassi, *Inscr. Ital.*, XIII, 3, *Elogia*, 73–75; Degrassi, *ILLRP*, 335; Sticotti, *Inscr. Ital.*, X, 4, 317; Bertacchi odrzuca, co prawda, tezę o pozaakwilejskiej proveniencji zabytku, nie rezygnuje jednak z rekonstrukcji proponowanej przez Reischa (Bertacchi 1967, col. 9–10).

¹⁶ *CIL*, I², 48 = *ILLRP*, 100; *CIL*, I², 49 = *ILLRP*, 221, zob. Bandelli 1989, s. 123.

¹⁷ Reisch 1908, s. 289.

¹⁸ Morgan 1973, s. 46.

¹⁹ Alföldy 1984, s. 70 i 87, nr 43.

²⁰ *CIL*, I², 2503 = *Inscr. Ital.*, X, 4, 317a = *ILLRP*, 334 = *Imagines*, 148 = Cuscito 1976, s. 53–58, nr 9, il. 4 i 6 = Bandelli 1988, s. 97, nr 3. Plinius, *N.H.*, III, 19, 129: *Tuditanus, qui domuit Histros, in statua sua ibi inscripsit: ab Aquileia ad Titium flumen stadia M(M)*. Sticotti i Alföldy opowiadają się za bezpośrednim związkiem obu inskrypcji (miały tworzyć jeden monument). Tego rodzaju interpretację należy jednak wykluczyć wobec faktu, iż obie inskrypcje wykonane są z różnych materiałów, widoczne są też różnice paleograficzne.

²¹ Cuscito 1976, s. 55–56, przyp. 30.

tego fragmentu inskrypcji sformułowanej przez Büchelera już w 1908 r. — *aedem heic] dedit Timavo*²². M. J. Strazzulla Rusconi uważa, że tego typu napisy były nierozzerwalnie związane z budownictwem sakralnym. Włoska uczona wiąże inskrypcję wystawioną przez Tuditanusa ze świątynią, której ślady odnaleziono w Monastero, a więc w tej samej części miasta, z której pochodzi pierwszy z odnalezionych fragmentów inskrypcji Tuditanusa. Związek tej świątyni z kultem Timawusa znajduje potwierdzenie w ikonografii zachowanej na odnalezionych fragmentach tej budowli: w trzech postaciach przedstawionych na frontonie Strazzulla Rusconi dopatruje się wizerunków Diomedesa, Hery i Artemidy, a więc bóstw czczonych w sanktuarium Diomedesa identyfikowanego z Timawusem, o którym pisał Strabon (Strab., VI, 8–9)²³. Na terenie Monastero odkryto ponadto dedykowaną Timawusowi inskrypcję datowaną na przełom II i I w. p.n.e.²⁴ Jej wydawcy — C. Zaccaria i F. Mainardis — zwrócili uwagę na dalece odbiegający od rzymskich norm układ zabudowy tej części miasta. Rozbieżności te tłumaczą istnieniem na tym terenie osadnictwa poprzedzającego fundację rzymskiej kolonii. Ta przedrzymska (paleowenecka?) osada była najprawdopodobniej usytuowana między biegiem dzisiejszej rzeki o nazwie *Pila* i rzeką *Natisso cum Torre*; ten typ lokalizacji osady (między korytami dwóch rzek) jest dobrze poświadczony dla osadnictwa przedrzymskiego nad północnym Adriatykiem²⁵. Lokalizacja świątyni Timawusa na tym terenie koresponduje z dobrze udokumentowaną tezą o jego lokalnej genezie²⁶. Przyjęcie hipotezy o paleoweneckiej genezie kultu Timawusa w Monastero stawia jednak pod znakiem zapytania słuszność rekonstrukcji *aedem] dedit*. Wydaje się bowiem mało prawdopodobne, aby kult ten nie posiadał swego sanktuarium przed przybyciem Tuditanusa (to, czy była to świątynia poświęcona wyłącznie kultowi Timawusa, czy raczej jej twórcy odwoływali się do mitu Diomedesa, z którym Timawus był związany, ma w tym miejscu drugorzędne znaczenie). Można podjąć próbę wyjaśnienia tego problemu przyjmując założenie, iż fundacja Tuditanusa nie polegała na wzniesieniu sank-

²² Bücheler 1908, s. 321–328; zob. Brusin 1968, col. 21–26; Chirassi Colombo 1976, s. 186; Strazzulla Rusconi 1987a, s. 75–87; eadem 1990, s. 298; Zaccaria 1990, col. 345.

²³ Strazzulla Rusconi 1987, s. 155–160; eadem 1987a, s. 25–27, 75–87, 100–118; eadem 1990, s. 296–297; zob. również Bandelli 1989, s. 123; Verzàr Bass 1991, s. 259–260; Fontana 1997, s. 27–30, 136–152.

²⁴ *AE*, 1990, 391 = Buora, Zaccaria 1989, col. 309–311, fot. 1 = Fontana 1997, s. 189, nr 15. Jest bardzo prawdopodobne, że w świątyni w Monastero umieszczone były również pozostałe akwilejskie dedykacje dla Timawusa; *AE*, 1969–1970, 200 = *IA*, 18 = Bertacchi 1967, col. 7–14 (fot. 1 i 2) = Brusin 1968, col. 24–26 = Bandelli 1984, s. 217, nr 15 (= Bandelli 1988, s. 99, nr 15) = Fontana 1997, s. 189, nr 14; *CIL*, I²/4, 3416, *Tabulae*, 115, 3 = *IA*, Brusin 1968, col. 23, fot. 4 = Bandelli 1984, s. 217, nr 14 (= Bandelli 1988, s. 99, nr 14).

²⁵ Buora, Zaccaria 1989, col. 310–311; Adam 1991, s. 66.

²⁶ O paleoweneckiej genezie kultu zob. Mastrocinque 1987, s. 71–91; Buora, Zaccaria 1989, col. 309–310; Wojciechowski 1996, s. 75–79; Fontana 1997, s. 136–137.

tuarium, lecz na gruntownej przebudowie już istniejącego ośrodka kultu Timawusa–Diomedesa. Blok kamienny z inskrypcją Tuditanusa miał zostać wtenczas — zdaniem Strazzulli Rusconi — wbudowany w mur świątyni²⁷. Hipoteza ta budzi jednak istotne wątpliwości. Wynikają one nie tylko z faktu, iż bazuje ona na bardzo dyskusyjnej interpretacji wspomnianych glinianych fragmentów frontonu świątyni w Monastero²⁸. Można wskazać przesłanki ściśle epigraficzne, które przemawiają przeciwko koncepcji Strazzulli Rusconi i lekcji *aedem] dedit*. Po pierwsze, oba fragmenty inskrypcji Tuditanusa zostały odkryte w miejscach, w których użyto ich jako materiału budowlanego²⁹. Skłania to do zachowania pewnej dozy ostrożności czy nawet sceptycyzmu przy formułowaniu jednoznacznych twierdzeń o ich związku ze strefą Monastero (w przeciwieństwie do fragmentów frontonu, które — ze względu na ich małą przydatność jako materiału budowlanego — mogły zostać odkryte *in situ*). Po drugie, końcowe litery wersów czwartego (*NUS*) i piątego (*AVO*) przechodzą na boczną ścianę bloku, na którym umieszczono napis. Jeśli przyjąć tezę Strazzulli Rusconi, iż inskrypcja wbudowana była w mur świątynny, to — aby napis był widoczny — musiałaby się ona znajdować na rogu budowli. Tego rodzaju lokalizacja inskrypcji musiała wybitnie utrudniać lekturę. Wydaje się mało prawdopodobne, aby inskrypcja o tak wyjątkowym znaczeniu umieszczona była bezpośrednio na murze świątynnym, przy tym w ekstremalnie marginalnej pozycji.

Zakwestionowanie lekcji *aedem] dedit Timavo* nie oznacza oczywiście, że należy podać w wątpliwość istnienie świątyni związanej z kultem tego bóstwa w Monastero. Wystarczy zapewne poprzestać na tezie, iż fundacja Tuditanusa miała nieco skromniejszy zakres niż to sugerowano. Być może należy się zgodzić z G. Bandellim, który proponuje lekcję *aram heic* ewentualnie *spolia heic] dedit Timavo*; zwraca on przy tym uwagę, że obie propozycje są koherentne z ogólnie akceptowaną tezą o związku fundacji Tuditanusa

²⁷ Strazzulla Rusconi 1987a, s. 73–87; zob. Bandelli 1989, s. 117.

²⁸ Zob. przyp. 42. Ze względu na bardzo duży stopień zniszczenia tych zabytków, nie wydaje się możliwe rozstrzygnięcie tych kontrowersji. Różnice ocen obu uczonych są nie-raz tak duże, że rodzi się pytanie, czy hipotezy konstruowane na ich podstawie nie są nadinterpretacją. Jako przykład niech posłuży identyfikacja fragmentu, który Strazzulla Rusconi określa jako „forse un tronco d'albero, a sostegno di una figura umana” (Strazzulla Rusconi 1987a, s. 106, nr 16), Fontana natomiast sugeruje identyfikację z Apollinem (Fontana 1997, s. 207). Ta sama uczona identyfikuje z Apollinem fragment, który Strazzulla Rusconi uważa za część figury kobiecej (Strazzulla Rusconi 1987a, s. 106, nr 14; Fontana 1997, s. 206). Należy ponadto przypomnieć, iż również proponowana przez Strazzullę Rusconi datacja tych zabytków nie jest powszechnie akceptowana; zob. Verzàr Bass 1991, s. 260–262 (jak pamiętamy, powstanie świątyni Diomedesa w Akwilei łączy ona z pojawieniem się osadników rzymskich na tym terenie).

²⁹ Pierwszy z odkrytych fragmentów został użyty jako jeden ze stopni schodów w piwnicy barona Cassis–Faraone (Premmerstein 1907, s. 264), drugi — jak wspomniano — wykorzystano przy budowie mostu na rzece Aussa (zob. wyżej).

w Duino z trofeum złożonym przez konsula³⁰. Z powodu braku dodatkowych danych, trudno rozstrzygnąć, która z tych propozycji jest słuszna. Wydaje się jednak, że wystawienie ołtarza dla Timawusa w związku z tym lokalnym kultem sanktuarium jest bardzo prawdopodobne; przemawia to za przyjęciem lekcji *aram] dedit*³¹.

2. Wers szósty. Analogicznie do wersów poprzednich, w wersie szóstym nie zachowały się pierwsze litery. W dotychczasowych badaniach zgłaszano bardzo zróżnicowane propozycje ich uzupełnienia. Najczęściej pojawiająca się rekonstrukcja tego fragmentu to postulowana przez Büchelera lekcja *sacra pat]ria ei*³². Postulowano również m.in. *donaj]ria ei* (Calderini) czy *portoj]ria ei* (Strazzulla Rusconi)³³. Wydaje się jednak, że żadna z tych propozycji nie jest właściwa. G. Bandelli wykazał mianowicie w sposób przekonujący, iż litery *RIAEI* należały do jednego wyrazu³⁴. Ten sam historyk przyjmując założenie, iż treść wersu szóstego, podobnie jak poprzedniego, dotyczy sfery religijnej (*restituit* występuje bardzo często w inskrypcjach sakralnych), oraz że wyraz *restituit* nie musi się odnosić do fundacji dedykowanej Timawusowi, lecz być może do zabytku związanego z innym bóstwem, najprawdopodobniej lokalnym (wskazuje na to kontekst), przedstawił następujące propozycje rekonstrukcji tego fragmentu inskrypcji: *signum Bo]riaei*, *signum Ist]riaei*, *aram Hist]riaei* oraz *aram Ist]riaei*³⁵. Dedykacja tego rodzaju, interpretowana jako *evocatio*, jest zrozumiała po zakończonej sukcesem wyprawie wojennej toczącej się na obszarze „wpływów” tych bóstw. Szczególnie interesująca z tego punktu widzenia wydaje się lekcja *signum Bo]riaei*; Tuditanus mógł bowiem mieć specjalne powody wdzięczności dla tego bóstwa ściśle związanego z morzem i żeglugą. Warto zauważyć, iż kult Boreasa — rzadko poświadczony w innych regionach imperium — jest udokumentowany epigraficznie w Poli³⁶. Również w samej

³⁰ Bandelli nie wyklucza lekcji *aram] dedit Timavo*, akceptuje ją również F. Fontana; Bandelli 1989, s. 123; zob. również Verzàr-Bass 1983, s. 211; Fontana 1997, s. 33.

³¹ Lekcję *aram] dedit* sugerował już Reisch jako jedną z możliwych rekonstrukcji, obok *signum* oraz preferowanej przez niego lekcji *praidam*, zob. Reisch 1908, s. 289.

³² Bücheler 1908, s. 328; Morgan 1973, s. 47–48; Brusin w *IA*, 28.

³³ Calderini 1930, s. 25; Strazzulla Rusconi 1990, s. 298. Zestawienie pozostałych propozycji rekonstrukcji tego fragmentu zob. Fontana 1997, s. 179.

³⁴ Bandelli 1989, s. 124–125. Zwraca on uwagę przede wszystkim na brak znaku rozdzielającego między *RIA* i *EI* regularnie występującego w omawianej inskrypcji. Tłumaczenie jego braku błędem kamieniarza lub jego świadomą decyzją wynikającą z braku przestrzeni — jak to czyni Bücheler (Bücheler 1908, s. 328) — jest nieuzasadnione. Po pierwsze, znak rozdzielający występuje we wszystkich miejscach, w których powinien się znaleźć, również w wersie szóstym (między *EI* i *RESTITU*); po drugie, brak przestrzeni nie odgrywał istotnej roli przy pisaniu tej inskrypcji, gdyż, jak pamiętamy, w wersach czwartym i piątym tekst został umieszczony również na bocznej ścianie zabytku.

³⁵ Bandelli 1989, s. 124–125.

³⁶ *Inscr. Ital.*, X, 1, 2; Degrassi 1970, s. 616.

Akwilei odkryto jego ślady³⁷. Dodatkowych argumentów przemawiających za rekonstrukcją *Boriaei* dostarcza analiza fragmentów dekoracji frontonu świątyni w Monastero. Oprócz trzech postaci identyfikowanych z Diomedesem (lub Apollinem), Herą i Artemidą, spośród fragmentów frontonu wyodrębniono część składającą się na scenę porwania. F. Fontana przedstawiła przekonującą interpretację tej sceny; uważa ona, iż na frontonie świątyni w Monastero znajdowała się scena porwania przez Boreasa Orejty — córki Erechteusa³⁸. Tłumaczy to w dużym stopniu umieszczenie dedykacji dla Boreasa właśnie w tej świątyni. Trudno rozstrzygnąć, czy konsul odnowił ołtarz, czy też *signum* Boreasa, nie ma to jednak decydującego wpływu na interpretację inskrypcji.

Podwójna dedykacja Tuditanusa: wystawienie ołtarza (lub złożenie trofeum) dla Timawusa oraz rekonstrukcja statuy (bądź ołtarza) Boreasa każe przypuszczać, iż zakres fundacji konsula był stosunkowo szeroki. Obejmowała ona być może renowację świątyni w Akwilei (czego śladem są fragmenty frontonu odnalezione w Monastero); niewykluczone, że podobne działania dotyczyły sanktuarium Diomedesa–Timawusa u ujścia rzeki, na co wskazywałoby odkrycie w Duino inskrypcji z imieniem Tuditanusa oraz informacja Pliniusza o znajdującej się tam statui konsula, tam też mógł on złożyć trofeum (zob. wyżej). Opiekę nad swoim dziełem powierzył Tuditanus specjalnemu kolegium, o czym informują ostatnie słowa szóstego wersu inskrypcji: *magist]reis tradit*³⁹.

Uwzględnivszy dotychczasowe ustalenia można zatem zaproponować następującą rekonstrukcję ostatnich wersów akwilejskiej inskrypcji konsula Gajusza Semproniusza Tuditanusa:

***Ita Romae egit triumphu[m, aram] dedit Timavo,
signum Bo]riaei restituit et magist]reis tradit.***

³⁷ Na akwilejskim forum odnaleziono wykonany z brązu wizerunek Boreasa, zob. Fontana 1997, s. 35, 213 (nr 42).

³⁸ Na temat mitu Boreasa zob. A. Rapp, s.v. Boreas, w: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I 1, col. 803–814. F. Fontana porównuje fragmenty akwilejskie ze sceną ze świątyni Apollona na Delos. Obecność Boreasa na frontonie akwilejskiej świątyni nawiązywała być może do roli, jaką ten bóg odgrywał w świecie greckim będąc symbolem dominacji morskiej Aten. Niewykluczone, że jego wizerunek znalazł się na akwilejskiej świątyni po którejś ze zwycięskich wypraw rzymskich (z udziałem floty) w rejonie północnego Adriatyku (Fontana 1997, s. 34–36).

³⁹ Lekcja *magist]reis tradit* jest ogólnie akceptowana.

BIBLIOGRAFIA

- Adam 1991 — A. M. Adam, Traces de lieux de culte de l'âge du fer en friul, *AAAd*, 37, 1991, s. 45–70.
- Alföldy 1984 — G. Alföldy, *Römische Statuen in Venetia et Histria. Epigraphische Quellen*, Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaft, Philosophisch–historische Klasse, Jahrgang 1984, 3 Abhandlung, Heidelberg 1984.
- Bandelli 1984 — G. Bandelli, Le iscrizioni repubblicane, *AAAd*, 24, 1984, s. 169–226.
- Bandelli 1988 — G. Bandelli, *Ricerche sulla colonizzazione romana della Gallia Cisalpina*, Roma–Trieste 1988 (*Studi e ricerche sulla Galia Cisalpina*, 1).
- Bandelli 1989 — G. Bandelli, Contributo all'interpretazione del cosiddetto *elogium* di C. Sempronio Tuditano, *AAAd*, 35, 1989, s. 111–131.
- Bertacchi 1967 — L. Bertacchi, Una piccola aretta dedicata al Timavo, *AN*, 38, 1967, col. 7–16.
- Birt 1920 — Th. Birt, Eine Siegesinschrift und geographische Karte des Tuditanus (Mit einem Anhang von Livius V 16), *RhM*, N.S., 73, 1920, s. 306–323.
- Brusin 1968 — G. Brusin, Un templo del Timavo ad Aquileia, *AN*, 39, 1968, col. 15–28.
- Bücheler 1908 — F. Bücheler, Saturnier des Tuditanus cos. 625/129, *RhM*, 63, 1908, s. 321–328.
- Buora, Zaccaria 1989 — M. Buora, C. Zaccaria, Una nuova aretta votiva al Timavo da Monastero di Aquileia, *AN*, 60, 1989, col. 309–311.
- Calderini 1930 — A. Calderini, *Aquileia romana. Ricerche di storia e epigrafia*, Milano 1930.
- Chirassi Colombo 1976 — I. Chirassi Colombo, I culti locali nelle regioni Alpine, *AAAd*, 9, 1976, s. 173–206.
- Corbato 1976 — C. Corbato, L'arco del Timavo negli scrittori classici, *AAAd*, 10, 1976, s. 13–21.
- Cuscito 1976 — G. Cuscito, Revisione delle epigrafi di età romana rinvenute intorno al Timavo, *AAAd*, 10, 1976, s. 47–62.
- Degrassi 1970 — A. Degrassi, Culti dell'Istria preromana e romana, w: *Adriatica praehistorica et antiqua: Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970, s. 615–632 (= *Scritti vari di antichità*, Trieste 1971, IV, s. 157–178).
- Fontana 1997 — F. Fontana, *I culti di Aquileia repubblicana. Aspetti della politica religiosa in Galia Cisalpina tra il III e il II sec. a. C.*, Roma 1997.
- Forlati Tamaro 1925 — B. Forlati Tamaro, Duino–Timavo. Scoperta di iscrizioni romane, *NdS*, 1925, s. 3–20.
- Mastrocinque 1987 — A. Mastrocinque, *Santuari e divinità dei Paleoveneti*, Padova 1987.

- Mastrocinque 1991 — A. Mastrocinque, Culti di origine preromana nell'Italia settentrionale, w: *Die Stadt in Oberitalien und der westlichen Provinzien des römischen Reiches* (Kölner Forschungen 4), Köln 1991, s. 217–226.
- Morgan 1973 — M. G. Morgan, Pliny, N.H., III, 129, the Roman Use of Stades and the Elogium of C. Sempronius Tuditanus (cos. 129 B.C.), *Philologus*, 117, 1973, s. 29–48.
- Pavan 1987 — M. Pavan, Aquileia città di frontiera, *AAAd*, 29, 1987, s. 17–56.
- Premmerstein 1907 — A. von Premmerstein, Ein Elogium des C. Sempronius Tuditanus, *JÖAI*, 10, 1907, s. 264–282.
- Reisch 1908 — E. Reisch, Die Statuenbasis des C. Sempronius Tuditanus, *JÖAI*, 11, 1908, s. 276–297.
- Šašel 1976 — J. Šašel, Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e dei Balcani occidentali, *AAAd*, 9, 1976, s. 71–89.
- Strazzulla Rusconi 1987 — M. J. Strazzulla Rusconi, Aquileia e Roma: botteghe locali nella produzione di terrecotte architettoniche, *AAAd*, 30, 1987, s. 151–164.
- Strazzulla Rusconi 1987a — M. J. Strazzulla Rusconi, *Le terrecotte architettoniche della Venetia romana. Contributo allo studio della produzione fittile nella Cisalpina (II a.C.–II d.C.)*, Roma 1987 (*Studia Archeologica* 44).
- Strazzulla Rusconi 1990 — M. J. Strazzulla Rusconi, L'edilizia templare ed i programmi decorativi in età repubblicana, w: *La città nell'Italia sett. in età romana. Morfologie, strutture e funzionamento dei centri urbani delle Regioni X e XI. Atti del convegno organizzato dal Dipartimento di scienze dell'Antichità dell'Università di Trieste e dall'Ecole française de Rome (Trieste, 13–15 marzo 1987)*, Trieste–Roma 1990, s. 296–299.
- Vedaldi Iasbez 1988 — V. Vedaldi Iasbez, Magistri romani ad Aquileia in età repubblicana, *AAAd*, 35, 1988, s. 99–103.
- Verzàr Bass 1983 — M. Verzàr Bass, Contributo alla storia sociale di Aquileia repubblicana, w: *Les „Bourgeoisies” municipales italiennes aux IIe et Ier siècles av. J.–C.*, Centre Jean Bérard (Institut Français de Naples, 7–10 décembre 1981), Napoli 1983, s. 205–215.
- Verzàr Bass 1991 — M. Verzàr Bass, I primi culti della colonia latina di Aquileia, *AAAd*, 37, 1991, s. 253–278.
- Wojciechowski 1996 — P. Wojciechowski, Kult Timawusa w antycznej Akwilei, *AUNC*, Historia 29, s. 73–89.
- Zaccaria 1990 — C. Zaccaria, Nuove proposte di integrazione per la dedica di C. Sempronius Tuditanus al Timavo, *AN*, 61, 1990, col. 345.

RECONSTRUCTION D'UN EXTRAIT D'*ELOGIUM*
DE C. SEMPRONIUS TUDITANUS

Resumé

Cet article constitue l'essai de reconstruction des derniers vers de, ainsi nommé *elogium* du consul de l'année 129 av. J.-C., C. Sempronius Tuditanus. Les résultats des études de ce matériel épigraphique provenant d'Aquilée, surtout dans le domaine de la vie religieuse dans cette ville imposent la révision des plusieurs opinions formulées jusqu'à présent et concernant les possibilités de compléter le cinquième et le sixième vers de l'inscription de Tuditanus. On s'appuyant sur ces constatations on peut formuler une proposition suivante de reconstruction de cet extrait:

*Ita Roma]e egit triumphu[m, aram] dedit Timavo,
signum Bo]riac[i] restitu[it et magist]reis tradit.*